

UDK : 323.28 (497.1) =1828/1934+
 949.75 =1928/1934+
 Izvorni znanstveni rad
 Primljeno: 21. X. 1994.

Hrvatska 1928.–1934. godine: vrijeme organiziranih političkih ubojstava

BOSILJKA JANJATOVIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se obrađuju organizirana ubojstva istaknutih i manje poznatih hrvatskih političara, protivnika vladajućeg monarhističko-centralističkog poretka i velikosrpske hegemonije. U sustavu represija protiv svakog oblika oporbe, pomno izgrađivanog od samog početka Kraljevstva (Kraljevine) SHS, usmjerenog osobito protiv Hrvatske i Hrvata koji su se vladajućem poretku snažno suprotstavljali, ova su politička ubojstva bila novi, brutalni način obračuna beogradskog režima s političkim protivnicima. Ta su ubojstva u mnogome obilježila apsolutističku vladavinu kralja Aleksandra Karađorđevića, poznatu šestojanuarsku diktaturu, i u punoj mjeri pokazala oštrinu sukoba velikosrpskog režima i hrvatske opozicije, ali i općeniti odnos tog režima spram Hrvatske i Hrvata.

Represije spram oporbe (1918.–1928.)

Sustav represija protiv bilo kakva otpora, pa čak i verbalnog, monarhiji, velikosrpskoj hegemoniji, unitarističko-centralističkoj politici i praksi u upravljanju Kraljevinom (do Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. godine prevladavao je naziv Kraljevstvo¹) Srba, Hrvata i Slovenaca, pomno je izgrađivan od samog početka te države, od prosinca 1918. godine. Pravno je uporište dobio u Zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi (poznatijem kao Zakon o zaštiti

¹ Vidovdanskim je ustavom, koji je izglasan bez hrvatskih (ako se ne računa 11 Hrvata članova Demokratske stranke), većine slovenskih, crnogorskih i makedonskih predstavnika, kao najvišim pravno-političkim dokumentom Kraljevine SHS, i formalno-pravno učvršćen centralizam-unitarizam na čelu s dinastijom Karađorđevića. Usp. o tome Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1939. i 1989., knj. II., str. 199 i dalje; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilišta*, Zagreb, 1942. i 1992., str. 107 i dalje; Sekula Drljević, *Balkanski sukobi 1905–1941.*, Zagreb, 1944. i 1990., str. 113 i dalje; Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, Beograd, 1970., str. 202 i dalje; Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, Zagreb, 1993., knj. I, str. 342 i dalje.

države) iz kolovoza 1921. godine.² Država je ponajviše i ponajprije silom, a tek zatim pravnim sredstvima, nastojala držati u pokornosti sve neposlušnike, od onih koji su se borili za nacionalna do onih koji su tražili socijalna prava. Kažnjavala je posredstvom organa vlasti – od upravnih do policije, žandarmerije i vojske – i, tek na kraju, sudskih instanci, oporbenu politiku i akcije, a osobito one na Kosovu, u Makedoniji, Vojvodini i, dakako, u Hrvatskoj.³

U Hrvatskoj, koja je, iako je bila konstitutivni dio države, došla u neravnopravan položaj u nacionalnomu, gospodarskomu, političkomu i kulturnom pogledu naročito, u odnosu na Srbiju, spontani i organizirani otpor uspostavljenom poretku bio je najizrazitiji i najjači. Zato su represije spram Hrvatske i Hrvata postale i ostale svakodnevnim pojavom. Vojnička nasilja, batinanja neposlušnika, uhićenja za sitnice, policijski i žandarmerijski pritvor bez istrage, zabrana oporbenog političkog djelovanja, dugotrajni sudski zatvor i dosudene oštre kazne, pa i kazne smrti, ali i usmrćivanja bez suđenja – bili su odgovor države na seljačke i radničke nemire i bune, na djelatnost oporbenih stranaka, grupacija i pojedinaca. Osobito se progonilo zbog uvrede kralja i kraljevske kuće; po Zakonu o zaštiti države takva uvreda ocjenjivana je i kažnjavana kao teži zločin.⁴

Kako su tekli pokušaji upokoravanja Hrvatske i Hrvata u prvih deset godina postojanja Kraljevstva (Kraljevine) SHS pokazat će sljedeći podaci i primjeri. Među prvima, u kronološkom slijedu represija, a zatim i najčešće, što se može zaključiti po velikom broju slučajeva, osobito tijekom 1918.–1921. godine, ali i

² Donesen je 2. kolovoza 1921. godine, nešto više od mjesec dana nakon Vidovdanskog ustava; donošenje tog zakona je vjerojatno ubrzano nakon neuspjela atentata na regenta Aleksandra i ubojstva ministra unutrašnjih poslova M. Draškovića – koje su izvršili pripadnici komunističkih organizacija. Vidi lit. u bilj. 1.

³ R. Horvat, Hrvatska, n. dj., na više mjesta; F. Tuđman, Hrvatska, n. dj., na više mjesta; o teroru težima vodili su opsežnu dokumentaciju komunisti i o rezultatima su izvješćivali javnost. Jedna od takvih evidencija je i knjižica autora Rajka Jovanovića, Glavnjača kao sistem, Zagreb, 1928. R. Jovanović ističe da su prva javna ubojstva režimu nepoćudnih osoba bila izvršena u Makedoniji, a učinitelji nisu bili kažnjeni. Takva se praksa zatim proširila po cijeloj državi.

⁴ Na početku Kraljevstva SHS uvrede regenta Aleksandra, kralja Petra I. i drugih članova kraljevske kuće kažnjavane su po kratkom postupku: batinama. Tijekom 1919. i 1920. godine razraden je postupak protiv učinitelja takva, verbalnog delikta: na osnovi prijave susjeda ili poznanika, jer su takve uvrede gotovo u pravilu izrečene tijekom prepirki ili u pijanstvu, odnosno žandara, obaviješteni su o deliktu upravni organi vlasti, koji su izvjestili tužiteljstvo, a zatim je izvješćeno i Ministarstvo unutrašnjih poslova. Ono je davalo dopuštenje za pokretanje krivičnog postupka pred redovnim sudom. Pokrenuti postupci su se uglavnom završavali kaznama od mjesec dana zatvora na više. Tijekom godina te su kazne bivale sve strože, a osobito nakon proglašenja šestojanuarske diktature: tako je prema podacima Crvene pomoći, komunističke organizacije za skrb o političkim optuženicima i kažnjenicima, u studenome 1929. godine izrečena kazna od deset godina zatvora za «uvredu veličanstva». Već u tijeku postupka, kaznu zatvora za takav čin verbalne uvrede, u trajanju od 8 ili 14 dana, mogao je izreći i niži upravni organ. Gotovo uvijek istraga uvrede kralja ili člana kraljevske kuće bila je popraćena i batinanjem uhićenika. O takvim postupcima ima čitav niz spisa u Hrvatskom državnom arhivu (HDA), u zbirci Razni kazneno-politički spisi, kao i u Arhivu Instituta za suvremenu povijest u Zagreb (AISP), grupa XXI.

kasnije, našli su se na udaru raznih vrsta kažnjavanja hrvatski seljaci, najbrojniji dio stanovništva Hrvatske. Već u studenome 1918. godine, kada je došla na hrvatski teritorij na poziv Narodnog vijeća u svrhu smirivanja seljačkih nemira, srbijanska se vojska ponašala kao okupatorska sila: batinanje, kažnjavanje zatvorom i usmrćivanje neposlušnika bez istrage i suđenja bili su njezino sredstvo uvjeravanja. Ta je vojska slično postupala na hrvatskom području i nakon stvaranja države 1. prosinca 1918. godine, iako joj je početkom 1919. godine bilo zabranjeno služiti se batinama kao sredstvom upokoravanja. Vojsku je ubrzo zamijenila žandarmerija, poluvojna organizacija. Njezino uredovanje, a uredovala je ponajviše nasiljem, bilo je znatno češće, gotovo svakodnevno. I policija, zadužena u gradovima za održavanje reda i mira, postupala je slično. Vojska i žandarmerija su se istaknule u ugušivanju seljačkih nemira tijekom 1919. godine nastalih zbog neprovođenja agrarne reforme. One su nova i brojna nasilja nad seljacima izvršile tijekom te i sljedećih godina u vezi s obavljanjem vojne obveze; osobito su žestoko postupale sa seljacima u vrijeme ugušivanja velike seljačke bune u sjeverozapadnoj Hrvatskoj rujna 1920. godine. Tada je ubijeno u oružanim sukobima, ali i izvan njih, 15 seljaka. Stotine seljaka bili su teže i lakše ranjeni. U žandarmerijskim i sudskim istragama više stotina seljaka je pretučeno, iscrpljeno glađu i hladnoćom, a zatim osuđeno na razne vremenske kazne zatvora, stroga zatvora i robjije, pa čak i smrt. Zbog nezapamćena nasilja i njegovih posljedica – što je izazvalo veliko uznemirenje javnosti – službeno je bilo zabranjeno daljnje maltretiranje uhićenih seljaka. Neki od izvršitelja nasilja bili su podvrgnuti istrazi pod sumnjom povrede ili prekoračenja ovlasti – ali su sve te istrage uglavnom završile bez težih posljedica za njih. Ukratko: u upokoravanju hrvatskih seljaka tijekom 1918.–1921. godine nastao je obrazac kažnjavanja neposlušnika. Nasuprot tome, izvršitelji nasilja uglavnom nisu odgovarali ili su bili blago kažnjeni premještanjem iz jednog mjesta u drugo. Pokazalo se u praksi da u Kraljevstvu SHS vlada pravo sile, a ne snaga pravne države.⁵

Dijelom zbog utjecaja na ponašanje seljaštva, ali u prvom redu zbog političkih opredjeljenja i djelatnosti, usporedo s represijama spram hrvatskog seljaštva, bili su progonjeni, zatvarani i suđeni politički prvaci kao i manje poznati pripadnici hrvatskih oporbenih stranaka. Odnosi se to u prvom redu na stare hrvatske stranke – na vodstvo Hrvatske stranke prava (HSP), te na vodstvo, članstvo i pristaše najjače hrvatske oporbene političke organizacije – Hrvatske (pučke), (republikanske) seljačke stranke (HPSS, HRSS, HSS).⁶ Od travnja 1919. godine, od njezina osnivanja, počelo se to odnositi i na vodstvo te članstvo Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) /SRPJ(k)/ odnosno Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), koja je tijekom vremena uspjela na području Hrvatske ustrojiti svoje relativno brojne organizacije, a imala je značajan utjecaj i u brojnim sindikalnim organizacijama.⁷ Te su stranke, svaka na

⁵ Više o tome u: B. Janjatić, Represija spram hrvatskih seljaka, *Časopis za suvremenu pomoć*, 1/1993., 25–43, gdje je navedena i druga literatura.

⁶ Usp. R. Horvat, Hrvatska, n. dj., na više mjesta; F. Tuđman, Hrvatska, n. dj., 369 i dalje.

⁷ Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb, 1969., na više mjesta; vidi i prethodnu bilj.

svoj način i na osnovi svojih političkih opredjeljenja, izrazile nezadovoljstvo i neslaganje s uspostavljenim poretom u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS i u tome su ustrajale. Režim ih je stoga proglasio opasnim, pa i izuzetno opasnim; u skladu s tom procjenom bile su podvrgnute kažnjavanju ne samo za svoja politička opredjeljenja i akcije nego i za izgovorenu i napisanu riječ.⁸

Čini se da su među prvima uhićenim političkim prvacima, zbog kritike uspostavljenog poretka i zahtjeva za samostalnošću Hrvatske i hrvatskog naroda, bili pripadnici vodstva HSP-a, i to već potkraj prosinca 1918. i početkom 1919. godine. Izdržali su višemjesečni zatvor bez istrage i suđenja. Dvije godine kasnije, tj. u ljeto 1921. godine, izvedena je pred sud u Zagrebu veća grupa članova i pristaša HSP-a zbog povezivanja s Hrvatskim komitetom, organizacijom u kojoj su se okupili hrvatski emigranti u Austriji i Mađarskoj s ciljem ostvarenja samostalnosti Hrvatske. Ti su optuženici, s obzirom na dokazane optužbe, oštro kažnjeni na kazne stroga zatvora od nekoliko mjeseci do nekoliko godina. Među njima na tri i pol godine strogog zatvora osuđen je – deset godina kasnije mučki ubijeni – prof. dr. Milan Šufflay.⁹

Uz njih, ali u znatno većem broju i puno češće, raznim vrstama represije bili su izvrgnuti prvaci i članovi te pristaše HPSS-a, HRSS-a, odnosno HSS-a. Kao vođa te stranke Stjepan Radić se od prvih dana Kraljevstva SHS distancirao od monarhije, centralizma i unitarizma; istaknuo je zahtjev za hrvatskom republikom i slobodnim odlučivanjem hrvatskog naroda u upravljanju društvenim poslovima u sklopu postojeće države. I on i njegova stranka ustrajali su u tim svojim zahtjevima bez obzira na to što su u ožujku 1925. godine priznali Vidovdanski ustav i što su se odrekli zahtjeva za republikom (izjava Pavla Radića u državnoj skupštini), sve do Radićeve tragične smrti nakon atentata u beogradskoj državnoj skupštini u lipnju 1928. godine.¹⁰ Zbog toga su bili stalno na udaru režima. Sam Radić, a zatim i članovi najužeg vodstva stranke (dr. Vladko Maček, Josip Predavec, Lujo Kežman) bili su u zatvoru bez istrage i bez suda gotovo cijelu 1919. godinu. S. Radić je na kratko pušten tek početkom 1920. godine, ali je odmah zatim uhićen. Pomilovan je kraljevim ukazom nekoliko mjeseci nakon

⁸ Zabrana tiska, novina i drugih glasila, svih oporbenih snaga bila je u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS svakodnevna pojava. Zabranjivani su pojedini brojevi, pojedini članci, ali i cijelo glasilo; zabrane su bile privremene i stalne. Tijekom vremena razvila se i preventivna cenzura, tj. nadzor nad glasilima prije pojave u javnosti. S tim u vezi često su bili uhićeni i glavni urednici, kao i pojedini člankopisci. O zabrani tiska ima vrlo mnogo građe u AISP, zbirka *Zabrana štampe*; osobito često zabranjivan je list »Dom«, odnosno »Slobodni dom«, glasilo HPSS-a (HRSS-a, HSS-a).

⁹ Usp. B. Janjatović, *Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918–1921)*, Historijski zbornik, XVI./1992., 89–104, gdje je navedena i druga literatura. U sudskom procesu protiv M. Šufflayja i drugova trebao je biti optužen i S. Radić s obrazloženjem da je potpomogao akciju Hrvatskoga komiteta. Državni tužitelj je odustao od optužbe, možda i zbog polemike koju je Radić vodio s pristašama Hrvatskoga komiteta baš u vrijeme istrage uoči sudskog procesa.

¹⁰ Usp. Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića (1919–1928)*, knj. II., Zagreb, 1973., str. 46 i dalje; Ivan Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini SHS*, Ljubljana, 1987., 39 i dalje (gdje je navedena i brojna druga literatura).

izrečene kazne; sve optužbe protiv njega jednostavno su poništene.¹¹ U to su vrijeme uhićeni i premlaćeni u zatvorima, a poneki i usmrćeni, brojni članovi HPSS-a, odnosno HRSS-a, osobito u vrijeme ugušivanja seljačkih nemira.¹²

Organima se vlasti u nasilju spram članova i organizacija HRSS-a, ali i drugih hrvatskih oporbenih organizacija, tijekom 1921., a osobito u 1922. i 1923. godine, pa i kasnije (sve do 1929. godine), pridružila Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA).¹³ Ta je organizacija izvela niz uglavnom nekažnjenih nasilja diljem Hrvatske, u Sloveniji i Bosni i Hercegovini, pa je tako, na primjer, samo u ožujku 1923. godine prigodom skupštinskih izbora izazvala brojne sukobe u kojima je bilo i usmrćenih.¹⁴

Zaoštavanje odnosa režima spram HRSS-a pokazuje i napad na člana vodstva inž. Augusta Košutića u kasnu jesen 1924. godine.¹⁵ Ubrzo nakon toga neuspjelog atentata, potkraj prosinca te godine, beogradska je vlada donijela odluku o primjeni Zakona o zaštiti države i na HRSS zbog njezine djelatnosti, a u povodu i pod izgovorom da se povezala s Komunističkom internacionalom posredstvom Seljačke internacionale. Odmah nakon 1. siječnja 1925. godine počeo je novi val represija spram vodstva i članstva HRSS-a. Uhićeni su i pritvoreni članovi najužeg vodstva: dr. V. Maček, dr. Juraj Krnjević, dr. Stjepan Košutić, Josip Predavec i inž. August Košutić. Uhićen je i Stjepan Radić. Krivična istraga protiv njih vođena je pod izravnim nadzorom iz Beograda. S. Radić je u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu zadržan više od pola godine neprekidno; članovi vodstva bili su nakon desetak dana pritvora pušteni, pa su opet uhićeni, te na kraju

¹¹ Usp. B. Janjatović, *Progoni*, n. dj.

¹² *Ista*, *Represija*, n. dj.

¹³ U Splitu je u ožujku 1921. godine ustrojena Jugoslovenska napredna nacionalna omladina (JNNO), koja je od 1922. god. postala poznata kao Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA). Nastala je na inicijativu tada vladajuće Demokratske stranke; u njezinu osnivanju važnu je ulogu imao Svetozar Pribičević, višegodišnji ministar unutrašnjih poslova Kraljevstva (Kraljevine) SHS. Cilj te organizacije bio je propagiranje unitarnoga karadorđevićevskog jugoslovenstva i suzbijanje «separatističkih» hrvatskih stranaka kao i organizacija revolucionarnoga radničkog pokreta; ostala je zapamćena po brojnim nasiljima nad političkim protivnicima. Usp. Branislav Gligorićević, *Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)*, *Istorija XX veka*, zbornik radova, Beograd, VI/1963., 315-396; o S. Pribičeviću usp. Hrvoje Matković, S. Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature, Zagreb, 1972.; Ljubo Boban, S. Pribičević u opoziciji (1928-1936), Zagreb, 1973.

¹⁴ U Kostajnici su 3. veljače 1923. godine pripadnici Demokratske stranke razbili HRSS-ovsku skupštinu i pri tome demolirali 30-ak hrvatskih kuća. U Crikvenici su 4. veljače te godine orjunaši iz Sušaka to isto učinili i pri tome ranili nekoliko članova i pristaša HRSS-a; jedan od njih je sljedećeg dana umro; u Otočcu su 4. ožujka te godine učinili isto; ovdje je jedan dječak umro od posljedica ranjavanja. Sličnih je sukoba bilo i u Zagrebu (u nekoliko navrata), u Osijeku itd. HDA, Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju (PRPU), 6-14 683 Prs 1923. Vidi i bilj. 13; F. Tuđman, *Hrvatska*, n. dj., 370.

¹⁵ R. Horvat, *Hrvatska*, n. dj., 218. Inž. Košutića je kundakom ranio u glavu jedan žandar; dogodilo se to u Kaštel Starom u vrijeme kad je Košutić obilazio dalmatinske organizacije HRSS-a. Nakon dužeg boravka u bolnici on se oporavio; nema podataka je li žandar pozvan na odgovornost za taj svoj čin. *Slobodni dom*, 5. XI. 1924. godine.

pušteni zajedno s Radićem. Dogodilo se to polovicom srpnja 1925. godine na temelju odluke kralja Aleksandra i nakon sklopljena sporazuma HSS-a (od ožujka 1925. godine stranka više nema pridjevnik republikanski¹⁶) s Radikalnom strankom o sastavu vlade. Tijekom prve polovice 1925. godine intenzivno je proganjano i najšire članstvo HSS-a diljem Hrvatske, pa i u Bosni i Hercegovini.¹⁷ Sudjelovanje predstavnika HSS-a u radikalskim većinskim vladama od polovice srpnja 1925. do početka veljače 1927. godine, Radićevo kratkotrajno obavljanje dužnosti ministra prosvjete – samo su privremeno oslobodili i stranku i njega od nadzora režima i kažnjavanja za političko djelovanje. I kralj i vlada pomno prate svaki Radićev potez, a dakako i njegovu stranku. Nastavlja se to i tijekom 1927. i 1928. godine kad haesesovci sudjeluju u radu državne skupštine. Nadzorom su obuhvaćeni i Radićevi novi suradnici iz Seljačko-demokratske koalicije (SDK)¹⁸. Odnosi vladajućih radikala s Radićem i SDK-om tijekom 1928. godine svakodnevno se zaoštavaju zbog njihove kritike vladinih poteza, kako onih u vanjskoj (Nettunske konvencije, npr.) tako i onih u unutrašnjoj politici; pogotovo zbog kritika vladinih poteza u poreznoj politici, u vezi s korupcijom režima i nepridržavanja zakona.¹⁹ Radiću se tijekom 1928. godine sve češće prijeti smrću; prijeti se i njegovim suradnicima. Očito je, a to će i daljnji slijed događaja pokazati, da se priprema konačni obračun s njim.²⁰

Represijama raznih vrsta bila je, kako je već spomenuto, izvrgnuta i SRPJ(k), odnosno KPJ. Ta se stranka izjasnila za rušenje postojećeg poretka: pokretala je prosvjedne manifestacije i demonstracije, kao i čitav niz štrajkova od ekonomskih u radionicama i tvornicama do generalnih s izrazitim političkim nabojem. Kada je postala parlamentarnom strankom, nakon što je uspjela zauzeti pozicije u nekim gradskim skupštinama, vladinom odlukom potkraj prosinca 1920. godine, tzv. Obznanom, zabranjena je sva komunistička propaganda,

¹⁶ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1938. i 1989., knj. II., 296–306; R. Horvat, *Hrvatska*, n. dj., 261 i dalje; F. Tuđman, *Hrvatska*, n. dj., 451 i dalje.

¹⁷ Vidi R. Horvat, *Hrvatska*, n. dj., 215 i dalje; Bernard Stulli, Izvještaj državnog nadodvjetnika u Zagrebu od 27.VI.1925. o stanju istrage protiv Stjepana Radića, *Arhivski vjesnik*, Zagreb, XIV./1971., 135–200; I. Mužić, Stjepan Radić, n. dj., 186 i dalje; F. Tuđman, *Hrvatska*, n. dj., 440 i dalje.

¹⁸ Seljačko-demokratska koalicija nastala je u studenome 1927. godine sporazumom S. Radića i S. Pribičevića o suradnji HSS-a i Samostalne demokratske stranke; taj tzv. »prečanski front« u Srbiji je od strane vladajuće garniture, odmah ocijenjen kao protusrpski zato što je tražio demokratske promjene u državi, izmjenu Vidovdanskog ustava i ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca. Više o tome: Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, 1990., 49–52; Vladko Maček, *Memoari*, Zagreb, 1992., 75 i dalje; Lj. Boban, Maček i politika HSS-a 1928–1941, *Iz povijesti hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1974., knj. I i II., na više mjesta.

¹⁹ R. Horvat, *Hrvatska*, n. dj., 371 i dalje; J. Horvat, *Politička*, n. dj., 330 i dalje; F. Tuđman, *Hrvatska*, n. dj., 497 i dalje.

²⁰ *Usp. Hrvatskim mučenicima*. Spomenspis na tragične događaje u lipnju i kolovozu 1928, Zagreb, 1928. i 1991.; J. Horvat, *Politička*, n. dj., 336 i dalje; R. Horvat, *Hrvatska*, n. dj., 387 i dalje; Zvonimir Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb, 1967., 211 i dalje; I. Mužić, Stjepan Radić, n. dj., 225 i dalje; F. Tuđman, *Hrvatska*, n. dj., 505 i dalje.

obustavljeno je djelovanje svih komunističkih organizacija, zatvorene su njihove prostorije, zaplijenjena im je imovina i arhiva. I prije Obznane komunisti i pristaše KPJ bili su progonjeni, zatvarani, suđeni, s dokazima i bez njih: na primjer, u Hrvatskoj su neki komunistički prvaci proveli gotovo cijelu 1919. godinu u zatvoru, bez istrage; tijekom raznih političkih manifestacija i demonstracija ili u brojnim radničkim štrajkovima bili su uhićeni brojni manje poznati i istaknuti komunisti, kao i na stotine sudionika tih događaja; tijekom 1919. i 1920. godine u vezi s tzv. aferom Diamantstein bilo je uhićeno više od 200 osoba, sudilo se 65-orici, ali su na sudu svi oslobođeni, no, pri tome su ostali bez ikakve odštete za dugotrajni istražni zatvor, kako se to dogodilo već spomenutim pravašima i HPS-ovcima.²¹ Nakon neuspjela atentata na regenta Aleksandra, te nakon izvršenog atentata i smrti ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića u ljeto 1921. godine, i u povodu tih događaja donesenog Zakona o zaštiti države – spram komunista i pristaša KPJ, postupak vlasti je bitno zaoštren. Protiv njih je razrađen cijeli tzv. sustav Glavnjače. Nazvan je po beogradskom zatvoru u koji su bili smješteni ti politički uhićenici. Tu su bili premlaćivani, mučeni, pa i ubijeni i prije dokaza i suđenja. Sustav Glavnjače je ubrzo proširen u gotovo sve gradske policije, u prvom redu one u Hrvatskoj, a bili su mu podvrgnuti i drugi politički uhićenici.²²

Iako su navedeni podaci najizrazitiji primjeri obračuna vladajućeg poretka s hrvatskom oporbom prvih deset godina postojanja Kraljevstva (Kraljevine) SHS, bez sumnje pokazuju cjelinu naličja političkog života i javne djelatnosti u toj državnoj zajednici i ocrtavaju opću atmosferu nesigurnosti i opasnosti političkog djelovanja.²³ U tijeku obračuna vlasti i oporbe bilo je i ubojstava: usmrćivanja su bila ili posljedica sukoba vlasti s neposlušnicima tijekom raznih incidenata ili žandarmerijske, odnosno policijske istrage i, samo manjim dijelom, sudskih odluka. Smrtno su stradavali seljaci, radnici i drugi građani, odnosno manje poznati pripadnici oporbenih organizacija. Ta su usmrćivanja bila svojevrsan uvod u organizirana ubojstva političkih prvaka tijekom sljedećih godina, a osobito u naslovljenom razdoblju.

Ubojstva dr. Đure Basaričeka, Pavla i Stjepana Radića

Ubojstvom dr. Đure Basaričeka i Pavla Radića, smrtnim ranjavanjem Stjepana Radića, težim i lakšim ozljedama dr. Ivana Pernara i Ivana Grande 20. lipnja 1928. godine u državnoj skupštini u Beogradu počinje nova faza obračuna vla-

²¹ Usp. B. Janjatić, *Progoni triju*, n. dj., gdje je navedena i druga relevantna literatura.

²² *Pregled istorije SKJ*, Beograd, 1963., 72 i dalje; *Komunistički pokret*, n. dj., na više mjesta; F. Tuđman, *Hrvatske*, n. dj., 404 i dalje.

²³ Prema statističkim podacima, doduše, nepoznata izvora, koje je u svojoj, ovdje već spomenutoj knjizi naveo R. Jovanović, u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS između 1918. i 1928. godine bile su za političke delikte izrečene 24 smrtne osude, izvršeno je 600 političkih ubojstava, uhićeno je 30.000 osoba. Jovanović dalje navodi da su u Hrvatskoj u prvoj polovici 1928. godine zbog političkih optužaba bile uhićene 924 osobe; u isto vrijeme u Makedoniji je izvršeno 9 političkih ubojstava.

dajućeg režima s hrvatskom oporbom, faza fizičke likvidacije njezinih prvaka ili istaknutih pripadnika.

Atentat je izvršio Puniša Račić, poslanik srbijanske Radikalne stranke u vrijeme zasjedanja državne Skupštine. Račićev javni obračun revolverskim hicima s prvcima Hrvatske seljačke stranke, a bili su zasigurno namijenjeni ne samo njima i Stjepanu Radiću kao glavnoj meti nego i Radićevu tadašnjem suradniku u Seljačko-demokratskoj koaliciji Svetozaru Pribičeviću²⁴, izazvao je veliko zanimanje javnosti u Kraljevini SHS, ali i oprečne reakcije. Zainteresirana je bila i svjetska javnost.²⁵ Pozornost javnosti bila je usmjerena ne samo na sve detalje toga čina nego i na mogućnost otkrivanja njegove političke pozadine kao i na kažnjavanje atentatora i drugih osoba upletenih u organiziranje atentata bez obzira na to što je velik dio javnosti u Srbiji bio naklonjen P. Račiću, a u Hrvatskoj je atentat osuđivan kao napad na cijeli hrvatski narod zato što su ubijeni njegovi legitimni predstavnici.²⁶

U literaturi su Račićev atentat kao i mnoge okolnosti vezane uz taj događaj već obrađeni. Iznesene su brojne indicije i dokazi o tome da ga je organizirala vladajuća elita.²⁷ Ovdje ćemo se zadržati na onim podacima koji pokazuju kako su kraljevski organi vlasti – vlada, žandarmerija i policija, te sudstvo nastojali prikriti njegovu političku pozadinu i njegove začetnike i prikazati ga slučajnim, osamljenim incidentom – djelom razjarena čovjeka, i u skladu s tom ocjenom kazniti atentatora. Tako se otvorio put za sve sljedeće slučajeve ubojstava političkih prvaka: stvarao se obrazac ponašanja vlasti u otkrivanju i kažnjavanju učinitelja tih djela.

Kraljevski organi vlasti, sama vlada (odnosno njezini pojedini dužnosnici), a zatim i žandarmerija i policija pod njezinom upravom, uoči izvršenja atentata, a također i poslije njega, povukli su niz poteza koji su u najmanju ruku izazvali sumnju u njihovo provođenje zakona, u njihovu namjeru da se javnost objektivno izvijesti o atentatu, da se brzo uhiti atentator i da se nad njim provede istraga rezultati koje će biti osnova za sudski proces.

Pokazuju to sljedeći podaci. Tijekom 1928. godine u vladi bliskomu beogradskom listu »Jedinstvo« u nekoliko navrata objavljene su smrtne prijetnje Radiću i Pribičeviću i njihovim suradnicima, a vlada na njih nije uopće reagirala; isto tako tijekom skupštinskih zasjedanja, a pogotovo uoči izvršenja atentata, također su pojedini radikalски poslanici prijetili smrću vodstvu Seljačko-demokratske koalicije, ali ni vlada ni čelnništvo skupštine nisu na te prijetnje obratili

²⁴ Vidi bilj. 18.

²⁵ Sin Stjepana Radića, Vladimir, u svibnju 1931. godine, obranio je u Parizu, na Školi visokih međunarodnih nauka, disertaciju s naslovom Zločin od 20. lipnja i međunarodna štampa. Dijelovi te disertacije objavljeni su u ediciji Spomenica Braće Radić. Stjepan Radić, Zagreb, 1990., 102–142.

²⁶ Vidi bilj. 20. Usp. i Nađežda Jovanović, Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928, Časopis za suvremenu povijest, 1/1970., 61–77.

²⁷ Isto. Vidi i sjećanja: V. Maček, Memoari, n. dj., 74 i dalje; S. Pribičević, Diktatura, n. dj., 60; Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, Zagreb, 1993., 171 i dalje.

nikakvu pozornost.²⁸ Oko pola sata nakon izvršenog atentata novinarima je bilo zabranjeno slobodno izvješćivanje iz zgrade skupštine.²⁹ Oko dva sata nakon atentata vlada je izdala priopćenje u kojem je formalno osudila Račićev zločin; u priopćenju je navedeno da se istraga protiv Račića predaje sudu, ali je naglašeno i da se radi o »jednome ličnom zločinu«.³⁰ Bila je izdana i tjeratica za Račićem; on je ne samo nesmetano napustio zgradu Skupštine neposredno nakon atentata i odveo se automobilom u grad nego se popodne istog dana oko 17 sati pojavio u zgradi Ministarstva unutrašnjih poslova a da ga nitko nije zaustavio. Tek po usmenom nalogu ministra unutrašnjih poslova dr. Anton Korošec dvojica su ga žandara odvela u Upravu grada Beograda.³¹ Popodne istog dana kada je izvršen atentat, na zahtjev trojice zastupnika Hrvatskoga seljačkoga kluba da se o atentatu treba pisati »točno«, ministar Korošec odgovorio je da treba pisati »točno i pomirljivo«. Ustvrdio je u daljnjem razgovoru da je riječ o posljedicama osobnog sukoba.³² Tu je ocjenu dr. Korošec kao predsjednik vlade ponovio na skupštinskom zasjedanju 2. kolovoza 1928. godine, kada je istraga protiv P. Račića bila u tijeku.³³ Govoreći o unutarnjoj politici i formalno osuđujući Račićev zločin, Korošec je ustvrdio da je to samo jedan »pojedinačni čin koji ne bi trebalo zloupotrebjavati u cilju produbljivanja jaza između dva dela naroda«; istodobno je pozvao natrag u državnu skupštinu zastupnike Seljačko-demokratske koalicije, koji su na poziv svoga vodstva odlučili da se ne vraćaju u Beograd³⁴, tražeći »da ogorčenje nedavnom tragedijom« ne bude »zloupotrebjeno na način koji bi primorao vladu da pribegne merama za očuvanje reda i zakona«.³⁵

Iako je prema spomenutom vladinom priopćenju još istog dana kada je izvršen atentat bilo odlučeno da se P. Račić preda sudu, a imenovan je i istražni sudac³⁶,

²⁸ Tko je organizirao umorstvo Stjepana Radića? (saopćenje vodstva HSS), Dom, 8. XII. 1928.; vidi i bilj. 20.

²⁹ J. Horvat, *Politička*, n. dj., 344.

³⁰ Isto; to su priopćenje objavili dnevni listovi u Beogradu i Zagrebu 21. lipnja 1928.

³¹ Isto, str. 346. Radić je u pratnji žandara i radikalnog zastupnika Bojovića, koji je s njim izišao iz zgrade skupštine neposredno nakon atentata i proveo s njim vjerojatno cijeli dan, u 19 sati i 45 minuta prebačen iz zgrade Ministarstva unutrašnjih poslova u zgradu uprave grada Beograda.

³² To su izjavili dr. Sekula Drljević, Većeslav Wilder i Stuparić, zastupnici SDK. Vidi: *Hrvatskim mučenicima*, n. dj., 22.

³³ Tada još nisu bili uhićeni Račićevi pomagači – Toma Popović i Drag. Jovanović-Lune, također poslanici u državnoj skupštini. Oni su uhićeni tek nakon Radićeve smrti 8. kolovoza 1928. vjerojatno pod pritiskom javnosti. Usp. Z. Kulundžić, *Atentat*, n. dj., 526 i dalje.

³⁴ Tu su odluku donijeli zastupnici Seljačko-demokratske koalicije 21. lipnja 1928., a potvrdili su je i 1. VIII. 1928. Usp. R. Horvat, *Hrvatska*, n. dj., 392, 404 i dalje; J. Horvat, *Politička*, n. dj., 349/350.

³⁵ Tim je riječima izvijestilo svoju vladu u godišnjem izvještaju za 1928. godinu Britansko poslanstvo u Beogradu. Objavljeno u: Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izvještaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, Zagreb, 1986., knj. I., 530.

³⁶ Usp. Z. Kulundžić, *Atentat*, n. dj., 499 i dalje.

ipak ni sudska istraga ni sam sudski proces protiv P. Račića i njegovih pomagača nisu nimalo promijenili vladina gledišta o značaju Račićeva čina. Istražni sudac, a zatim i Beogradski prvostepeni sud, nakon gotovo godinu dana priprema sudskog procesa, nisu uzeli u obzir svjedočanstvo samoga S. Radića, koje je on dao četrnaest dana prije smrti pred sudskim istražiteljem u Zagrebu³⁷; u njemu je Radić iznio niz optužaba protiv vodećih ličnosti države (predsjednika državne skupštine, predsjednika vlade, ministra dvora i nekih radikalskih prvaka) kao začetnika atentata, odnosno pomagača atentatoru, te ustvrdio da je P. Račić pucao »hladno i proračunano«.³⁸ Na tijek istrage, a kasnije i na sud, pred kojim su formalno iznesena, nisu utjecala svjedočanstva nekih hrvatskih narodnih zastupnika pred Sudbenim stolom u Zagrebu³⁹ kao ni reagiranja vodstva Seljačko-demokratske koalicije neposredno nakon atentata i nakon Radićeve smrti 8. kolovoza 1928. godine.⁴⁰ Istraga, a zatim i sud, nisu se osvrtili na konstatacije vodstva HSS-a od 1. prosinca 1928. godine, priopćene domaćoj i svjetskoj javnosti, u kojima su ponovljene Radićeve optužbe protiv spomenutih vodećih ljudi, a također ni na njihov zaključak da zbog načina vođenja istrage, koji će – kako su procijenili – imati zasigurno posljedica i na presudu, neće sudjelovati u njoj, a pogotovo ne na glavnoj raspravi, pozvavši i obitelji ubijenih narodnih zastupnika da im se pridruže.⁴¹ Nakon sudskog procesa održanog od 27. svibnja do 7. lipnja 1929. godine u Beogradu i izrečena je presuda potvrdila vladinu početnu procjenu da je posrijedi djelo »bez predumišljanja«; zbog »nedostatka dokaza« oslobođeni su Račićevi pomagači Toma Popović i Lune – Jovanović⁴², a P. Račiću odmjeren je kazna u skladu s vladinom procjenom: svela se na 20 godina robije.⁴³

³⁷ Isto, str. 383 i dalje; R. Horvat, Hrvatska, n. dj., 400 i dalje; Josipa Paver, Još jedna verzija zapisnika saslušanja Stjepana Radića o atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928, Časopis za suvremenu povijest, 1/1972., 165–177.

³⁸ Isto. Radić je u svom svjedočenju izričito naveo i dr. Milana Stojadinovića, tada člana Glavnog odbora Radikalne stranke i poslanika u državnoj skupštini, zbog njegove upletenosti u Račićev zločin. Istraga nije tim riječima također dala bilo kakvu pozornost. Mnogo godina kasnije, u svom sjećanju, koje je u nas prevedeno i objavljeno u Rijeci 1970. godine pod naslovom Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata, str. 248–257, Stojadinović piše o Radićevoj ubojstvu i ponavlja ocjenu da je Račić pucao u afektu; govoreći o sudskom procesu protiv Račića, ističe da su Račića svojim ponašanjem izazvali Radić i njegovi suradnici.

³⁹ Usp. Z. Kulundžić, Atentat, n. dj., 550.

⁴⁰ Vidi bilj. 28 i 34.

⁴¹ Usp. Stjepan Radić, Spomenica, n. dj., 142–144.

⁴² Vidi bilj. 33.

⁴³ Račiću je bila odmjeren kazna od po 20 godina robije za ubojstvo Đ. Basarićeka i P. Radića, od 15 godina za ubojstvo S. Radića, od 5 godina za ranjavanje I. Grande i od 4 mjeseca za ranjavanje I. Pernara. Tako specificiranu kaznu Apelacioni sud u Beogradu je još ublažio, iako se i na kraju kazna formalno svela na 20 godina robije. Račić je robiju u trajanju od 13 godina proveo u Požarevcu, ali ne u kaznionici, nego u zasebnoj kući. Više o tome: Z. Kulundžić, Atentat, n. dj., 561 i dalje. Britansko poslanstvo u Kraljevini SHS u svom godišnjem izvješću vladi u London – za 1929. godinu – ocjenjuje to suđenje ovako: »Presuda je predstavljala kompromis koji je trebalo da zadovolji sve, osim ekstremnih Srba i neobuzdanih Hrvata« (Ž. Avramovski, Britanci, n. dj., 616).

Novi progoni prvaka hrvatske oporbe

Nekoliko mjeseci nakon ubojstava u državnoj skupštini, još u tijeku priprema sudskog procesa P. Račiću, uvjeti političkog djelovanja hrvatskih političkih oporbenih prvaka još su više zaoštreni, a došli su u pitanje i njihovi životi. Vladavina kralja Aleksandra, poznata kao šestojanuarska diktatura, proglašena 6. siječnja 1929. godine, obilježena je u cijeloj državi zabranama političkog djelovanja svima građanskim strankama i represijama raznih vrsta protiv neposlušnika i oporbenjaka. U Hrvatskoj, a osobito u Zagrebu, gdje je bilo središte i političkog života, diktatura je obilježena ne samo zabranama rada političkim strankama nego i kontrolom kretanja prvaka hrvatske oporbe, njihovim uhićenjima, interniranjima, sudenjima i na kraju – ubojstvima. Pravna utemeljenost takva odnosa diktatorskog režima spram oporbe zasnovana je na pooštrenom Zakonu o zaštiti države te Zakona o državnom sudu za zaštitu države – donesenima 6. siječnja 1929. godine.⁴⁴

Na osnovi naloga Ministarstva unutrašnjih poslova iz Beograda i naređenja velikog župana zagrebačke oblasti, Predsjedništvo redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu je 20. siječnja 1929. godine raspustilo Hrvatsku federalističku seljačku stranku i Hrvatsku pučku stranku. Policajci su istog dana upali i u prostorije Hrvatske stranke prava, čiji su čelni ljudi emigrirali gotovo odmah nakon proglašenja diktature, ali posao nisu završili. Vratili su se 21. siječnja 1929. godine i zatvorili sjedište te stranke te zaplijenili arhivu. Odluku o zabrani rada Hrvatske seljačke stranke uručili su njezinu predsjedniku dr. Vladku Mačeku 21. siječnja 1929., kada su zaplijenili i neveliku arhivu, te nešto kancelarijskog namještaja. Dva dana kasnije raspuštena je i Samostalna demokratska stranka, dio Seljačko-demokratske koalicije. Sljedećih su dana zabranjene i zagrebačke organizacije srbijanskih stranaka – Radikalne, Demokratske i Zemljoradničke – čija su sjedišta bila u Beogradu. To je bio tek početak nove represije.

Nakon toga pojačan je nadzor nad ponašanjem i kretanjem pojedinih istaknutih i manje poznatih članova vodstava zabranjenih stranaka, ali i običnih članova. Izvršitelji nadzora bili su policajci, ali i tzv. pouzdanci, osobe čiji se identitet uglavnom nije spominjao. Oni su izvješćivali organe vlasti u Zagrebu i Beogradu; rezultati nadzora dostavljali su se na nekoliko razina upravnih vlasti, pa se može zaključiti da je na taj način nadzirana i sama kontrola.⁴⁵ Međutim, pored tih gotovo rutinskih praćenja djelatnosti prvaka hrvatskih oporbenih stranaka, početkom travnja 1929. godine po zapovijedi predsjednika vlade generala Petra

⁴⁴ O šestojanuarskoj diktaturi usp. S. Pribičević, *Diktatura*, n. dj.; Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929–1935*, Beograd, 1969.; Lj. Boban, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941, Zagreb, 1974., knj. I., 15–172; F. Tuđman, *Hrvatska*, n. dj., knj. II., 7–128.

⁴⁵ AISP, grupa XXI, inv. broj 1574, dopis Predsjedničkog ureda redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu velikom županu zagrebačke oblasti br. 940 Pr od 22. I. 1929; brojni podaci o nadzoru političke djelatnosti raznih orijentacija sadržani su u čestim izvješćima Ministarstva unutrašnjih dela iz Beograda (MUD) upućenim upravnim organima u Zagreb, a također onima upućenim iz Zagreba MUD-u. Takva se izvješća nalaze u AISP, grupa XXI, kao i u HDA, Savska banovina, Odjeljenje Državne zaštite.

Živkovića, o čemu je svakako bio obaviješten i sam kralj, počeo je strogi nadzor nad grupom istaknutih hrvatskih političara. Zagrebačka policija je najprije samo danju, a zatim danonoćno pratila dr. Vladka Mačeka, dr. Ivana Pernara, dr. Jurja Krnjevića, te Mariju Radić; pod prismotrom je bila i zgrada Hrvatskoga seljačkog doma na Zrinjvcu, a time dakako i sve osobe koje su tamo zalazile kao Josip Predavec ili inž. August Košutić. Sa sigurnošću se može pretpostaviti da je takvu nadzoru bio podvrgnut i Svetozar Pribičević, vođa Samostalne demokratske stranke, sve do njegova odlaska u Beograd 17. svibnja 1929. godine.⁴⁶ Pod prismotrom je bio, iako možda ne od samoga početka nadzora, i Većeslav Wilder, član vodstva Samostalne demokratske stranke. Od početka nadzora policija je pratila kretanje prof. dr. Milana Šufflayja, koji tada, po svemu sudeći, nije pripadao ni jednoj stranci. Potkraj srpnja 1930. godine došao je pod istu vrstu nadzora i dr. Ante Trumbić, nekadašnji ministar vanjskih poslova, koji se sada priključio HSS-u. Predsjedništvo redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu je o rezultatima te prisмотрe svakodnevno izvješćivalo najprije velikog župana zagrebačke oblasti, a zatim odjeljenje državne zaštite Savske banovine (nakon podjele Kraljevine Jugoslavije na banovine), koji su također svakodnevno slali izvještaje u Beograd na ruke Petra Živkovića, a zatim dr. Milorada Srškića, predsjednika vlade. Nadzor te vrste iznenada je i bez objašnjenja prekinut 15. ožujka 1932. godine, ali su i dalje ostali na snazi drugi oblici rutinske kontrole.⁴⁷ Iako je ta vrsta nadzora, sama po sebi bila za promatrane političare neugodna, a imala je i zadaću zastrašivanja, represija protiv oporbenih prvaka nije time i završena. Gotovo svi nadzirani tijekom vremena bili su i na druge načine kažnjeni uhićenjima, interniranjem, presudama na duže i kraće vremenske kazne, pa i ubojstvom. Kazne su slijedile, kao i u prethodnom razdoblju, zato što je bilo očito da opozicija ne miruje, da njezini prvaci ne odustaju od svojih uvjerenja i nastave djelovanjem ne samo u brojnim političkim razgovorima nego i organiziranjem relativno širokih političkih skupova.⁴⁸

Tako je kaznama različita intenziteta kažnjavan čelni čovjek HSS-a i Seljačko-demokratske koalicije dr. V. Maček. Policajci su pozorno pratili ne samo svaki

⁴⁶ S. Pribičević, *Diktatura*, n. dj., 137 i dalje; on ne spominje taj posebni nadzor, ali piše o agentima koji su ga pratili.

⁴⁷ Taj posebni nadzor zagrebačka je policija počela na osnovi naloga velikog župana, a ovaj je za nj dobio naredbu iz Beograda, izravno od P. Živkovića, predsjednika vlade. Taj Živkovićev nalog, možda u obliku brzojava, nije danas dostupan, a možda ni sačuvan; nosi broj J. B. 33, ali nije poznata datacija. Prema drugim dokumentima iz tog vremena, a osobito prema nalogu br. J. B. 31 od 1. travnja 1929. godine, tj. šifriranom brzojavu upućenom u Zagreb, o općem praćenju političke djelatnosti, može se zaključiti da je nalog br. J. B. 33 izdan možda još istog dana, tj. 1. travnja 1929. ili koji dan kasnije. Policijska izvješća o tom nadzoru čuvaju se u AISP, grupa VI, inv. broj 329 (od 24. V. do 25. VII. 1929.), grupa XXI, inv. br. 1734 (od kraja srpnja do kraja kolovoza 1929.), te u HDA, SB, DZ, Str. pov. spisi, kut. 1152–1157 (izvještaji od studenoga 1929. do 15. ožujka 1932.). Usp. i B. Janjatović, *Prilog o progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karadorđevićevske šestojanuarske diktature*, *Radovi*, 26/1993., 161–176; ovdje se na str. 164 govori o tim izvješćima, ali obavijest nije potpuna, jer mi tada još nisu bila poznata izvješća od kraja svibnja do kraja srpnja 1929.

⁴⁸ Vidi bilj. 44.

njegov potez nego su nadzirali i brojne osobe s kojima je dolazio u doticaj bilo u svojoj odvjetničkoj kancelariji, bilo na sudu gdje je branio političke i druge optuženike, bilo u privatnom životu. Maček je relativno često bio na saslušanjima u policiji; no, organi vlasti tražili su priliku za optužbu, razloge za uhićenje i suđenje, premda su povremeno i dalje s njim pregovarali. Tako je uhićen 22. prosinca 1929. godine pod sumnjom da je financijski pomagao HSS-ovske omladince koji su 1. prosinca 1929., na dan desete godišnjice »ujedinjenja«, tj. stvaranja Kraljevstva SHS aktivirali nekoliko eksplozivnih naprava po zagrebačkim ulicama i pripremali atentat na vlak poklonstvene deputacije grada Zagreba upućene kralju. Kako se tim mladim ljudima sudilo u Beogradu pred Sudom za zaštitu države i V. Maček je odveden u Beograd; tijekom istražnog postupka bio je izoliran od ostalih optuženika. Na sudu se Mačeku nije mogla dokazati krivnja, pa je oslobođen, nakon gotovo polugodišnjeg zatvora. Nadzor nad njim ponovno je uspostavljen čim se vratio u Zagreb polovicom lipnja 1930. godine. U prosincu 1931. godine pred Sudbenim stolom u Zagrebu protiv Mačeka kao izdavača lista »Dom« zbog nekoliko članaka objavljenih tijekom 1929. i 1930. godine trebala je biti podignuta optužnica, ali je cijeli slučaj najprije predan Sudu za zaštitu države u Beogradu, pa tek zatim ustupljen Sudbenom stolu u Zagrebu. Zbog zastarjelosti slučaja V. Maček i njegovi suoptuženici su bili oslobođeni optužaba. Po nalogu iz Beograda V. Maček je ponovno uhićen 31. siječnja 1933. godine i odmah deportiran u Čajniče; diktatorski se režim nakon »Zagrebačkih punktacija« i Mačkovih izjava stranim novinarima o značenju tih prijedloga hrvatske oporbe za rješenje unutrašnjopolitičkih suprotnosti u Kraljevini Jugoslaviji odlučio za oštar obračun s njim. Nakon mjesec i pol dana internacije izveden je pred Sud za zaštitu države u Beogradu; cijeli postupak proveden je u mjesec i pol dana. Kazna je izrečena 29. travnja 1933. godine: osuđen je na tri i pol godine strogoga zatvora koje je proveo u poznatoj robijašnici za političke osuđenike – Sremskoj Mitrovici. Nakon kraljeve smrti amnestiran je od daljnega izdržavanja kazne 22. prosinca 1934. godine.⁴⁹

Dr. Ivan Pernar je u to vrijeme također bio nekoliko puta uhićen, a na kraju i osuđen na duže vremenske kazne. Najprije su mu bile izricane razne kazne policijskog pritvora zbog beznačajnih političkih delikata. Šef zagrebačkog redarstva dr. Janko Bedeković spremao mu je internaciju tijekom 1930. godine, ali se sve završilo ipak samo s pet kazni policijskog zatvora od po 14 dana.⁵⁰ No, nije dugo bio na miru: ponovno je uhićen početkom listopada 1932. godine zbog raspačavanja letka u kojem se hrvatsku javnost upozoravalo na događaje 16. kolovoza 1932. godine u selu Braslovlju kraj Samobora kada su žandari ubili nekoliko seljaka, a neke su ranili. Pernar je bio izveden, zajedno s još nekim

⁴⁹ Treba reći da je kralj Aleksandar pokušao doći do mirnijih odnosa s oporbom nastojeći ih minimalnim ustupcima pridobiti, ali, kada u tome nije uspio, nije odustajao od uobičajenog, pa i oštrijeg kažnjavanja oporbe. Po tome je znakovit i njegov odnos spram V. Mačeku. Usp. Lj. Boban, Maček i, n. dj., knj. I., 69 i dalje; V. Maček, Memoari, n. dj., 87 i dalje; vidi i B. Janjatić, Prilog o progonima, n. dj., na više mjesta.

⁵⁰ HDA, SB UO 10196/30, kut. 135; zanimljivo je napomenuti da je i dr. A. Korošec u to vrijeme bio u internaciji, ali na Hvaru.

haesesovcima, pred Sud za zaštitu države i osuđen 14. ožujka 1933. godine na godinu dana zatvora, koju je kaznu izdržao u Sremskoj Mitrovici.⁵¹ Ali, ni to nije bilo sve. Opet je uhićen početkom 1934. godine i optužen da je u svojoj odvjetičnoj pisarnici sastavio letak u kojem je opisan neravnopravni položaj hrvatskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji i Mačekovo tamnovanje. Sada je određeno da mu sudi zagrebački Sudbeni stol umjesto beogradskoga Suda za zaštitu države. U rujnu 1934. godine osuđen je na dvije i pol godine strogoga zatvora.⁵²

I kažnjavanje Svetozara Pribičevića bilo je strogo. On je odmah nakon dolaska u Beograd interniran, bez suda i presude, u mjesto Brus, u Srbiji. Ondje je proveo nekoliko mjeseci; zbog bolesti je premješten u Beograd, u bolnicu, ali i dalje pred policijskim nadzorom. Zbog bolesti, reagiranja javnosti u svijetu i, vjerojatno, malih mogućnosti javnog suđenja pušten je u srpnju 1931. godine – u inozemstvo. U izgnanstvu je umro 1936. godine.⁵³ Večeslav Wilder, novinar i nekadašnji podsekretar u Ministarstvu unutrašnjih poslova, bliski Pribičevićev suradnik, uhićen je i bez sudskog postupka potkraj studenoga 1930. godine osuđen na 14 dana zatvora zbog navodne, nedokazane veze s jednim političkim uhićenikom u Osijeku, koji je, usput rečeno, bio pušten iz zatvora. Toj kazni bila je dodana i kazna internacije od godinu dana i to u Bijelom polju u Crnoj Gori. Ondje je Wilder boravio sve do 10. veljače 1932. godine, kada se vratio u Zagreb; odmah je nad njim nastavljen danonoćni nadzor sve do 15. ožujka 1932. godine, a i kasnije je policija povremeno vodila o njemu računa.⁵⁴

Neki su nadzirani političari uspjeli izbjeći kažnjavanje odlaskom u inozemstvo – kao dr. Juraj Krnjević i inž. August Košutić, ali su i dalje bili povremeno spominjani u policijskim izvješćima; praćene su i vijesti o njihovu kretanju i djelovanju.⁵⁵

Dr. Ante Trumbić također je bio stalno izvrgnut raznim policijskim maltretiranjima prigodom putovanja (npr., dobivanja putovnice jer zagrebačka policija, po nalogu iz Beograda, nije htjela odmah odobriti njegovo putovanje na liječenje) ili prigodom obavljanja braniteljske dužnosti (branio je dr. Mačeka na sudu u Beogradu 1930. godine). Trumbiću su prijetili i – smrću. O mogućnosti atentata na Trumbića bio je izvješćen i sam kralj Aleksandar. Izvijestili su ga Trumbićevi prijatelji, pa je on obećao istragu; nema podataka je li takva istraga provedena i kakvi su bili njezini rezultati ako je bila vođena. Bilo je to polovicom 1932. godine.⁵⁶ Zagrebačka je policija, zasigurno i ovaj put po nalogu iz Beograda, tijekom 1933. i 1934. godine – u vrijeme kada je dr. Trumbić sam vodio

⁵¹ R. Horvat, Hrvatska, n. dj., 523/524; ta se osuda spominje i u optužnici protiv dr. I. Pernara 25. lipnja 1934. godine pred Sudbenim stolom u Zagrebu (HDA, DN, Kns 70/1934).

⁵² Isto.

⁵³ S. Pribičević, Diktatura, n. dj.

⁵⁴ Usp. B. Janjatović, Prilog o progonima, n. dj.

⁵⁵ AISP, grupa XXI i grupa XI sadržava takva izvješća.

⁵⁶ Usp. Lj. Boban, Prilozi za biografiju Ante Trumbića, Historijski zbornik, XXI–XXII/1968.–69., 20.

poslove vodstva HSS-a – zato što se dr. Maček nalazio u zatvoru, a J. Predavec je polovicom srpnja 1933. godine ubijen, posebnu pozornost posvetila tome bivšem ministru vanjskih poslova Kraljevstva SHS. Unatoč tome Trumbić je u vrijeme otvorene kraljeve diktature bio pošteđen zatvora i sudskog kažnjavanja.⁵⁷

Marija Radić i njezina obitelj, kćeri Mira Košutić i Milica Vandekar, iako su imale dosta sukoba s policijom – osobito u vrijeme obilježavanja Radićevih obljetnica kao i u vezi s listom »Dom«⁵⁸, ipak su bile pošteđene i zatvora i kažnjavanja.⁵⁹ Policija je vodila posebni nadzor nad Radićevim sinom Vladimirom, ali, kako se on od početka 1929. godine nalazio na studiju u Parizu, bio je izvan njezina domašaja, pa mu nije mogla izravno naškoditi.⁶⁰

Dvojica nadziranih spomenutih oporbenih prvaka, međutim, završili su tragično. U veljači 1931. godine u središtu Zagreba ubijen je dr. Milan Šufflay, a u srpnju 1933. godine u Dugom Selu, nakon što je izdržao dvoipolgodisnu kaznu zatvora, ubijen je pred svojom kućom Josip Predavec. Zbog namjere da se o tim organiziranim ubojstvima iznesu opširniji podaci, a također i zbog slijeda događaja, o njima će nešto kasnije biti više riječi.

Obračun diktatorskog režima kralja A. Karađorđevića s prvacima hrvatske oporbe, s čelnim ljudima Seljačko-demokratske koalicije, nakon ubojstva Stjepana Radića, Pavla Radića i dr. Đure Basarićeka bio je, dakle, sustavan i usmjeren ne samo na političko onemogućavanje nego i na fizičko uklanjanje iz javnosti, pa i iz života.

Ubojstva i progoni komunista

Nasuprot čelnim ljudima Seljačko-demokratske koalicije koji su se zalagali za mirna rješenja pitanja unutarnjeg uređenja države i nakon proglašenja diktature (osobito, vodstvo HSS-a s dr. Mačekom na čelu), dio oporbe izjasnio se za nasilne promjene – kako je to učinila Komunistička partija Jugoslavije pozivom na oružani ustanak, odnosno počeo odgovarati na nasilja nasiljem – kako je to

⁵⁷ Vidi bilj. 54.

⁵⁸ »Dom« je zabranjen po nalogu MUD-a, Beograd 26. V. 1930. za pisanje lista trebali su odgovarati uz Milicu Vandekar, stariju Radićevu kćer, te sina Vladimira i dr. V. Maček, Ljubomir Meštrović, Josip Predavec, Ivan Bunjevac, Ivan Tuškan, Krešimir Devčić, M. Pavlek-Miškina i drugi. HDA, DN, Kns 361/1931; vidi i tekst uz bilj. 49.

⁵⁹ Usp. B. Janjatić, Prilog o progonima, n. dj.

⁶⁰ AISP, grupa VI, inv. br. 293, dopis MUD-a, ODJB br. 2532 od 1. II. 1929. godine upućen velikom županu u Zagreb; ovdje se traži da se posebna paska posveti V. Radiću kako ne bi otišao u inozemstvo zato što je »predmet njegove krivice ustupljen Državnom Sudu za Zaštitu Države«, ali se pobliže ne određuje ta krivnja. Zagrebačka je policija odgovorila na taj dopis 25. veljače 1929. s dopisom br. 3033 Prs, te izvijestila velikog župana da je V. Radić dobio putovnicu na temelju telefonskog dopuštenja MUD-a 27. rujna 1928. godine pod br. Pass 152/2951; s putovnicom je bila izdana i viza za višekratno putovanje u trajanju od šest mjeseci. V. Radić je stigao kući za božićne blagdane 1928., a vratio se u Pariz 19. siječnja 1929. godine, dva dana prije zabrane rada HSS-u.

radila Hrvatska stranka prava. Svaka od tih stranaka propagirala je svoja rješenja, na osnovi svojih političkih procjena, opredjeljenja i ideologije. Međutim, reakcija režima na njihovu propagandu i aktivnost bila je ista ili gotovo ista. Kažnjavanja komunista i pravaša bila su izuzetno oštra; postupak protiv njih provoden je brzo i bez milosti. Iako su sve države u Europi sprječavale, a i danas sprječavaju, akcije i organizacije usmjerene na rušenje državnog poretka, postupak vlasti Kraljevine Jugoslavije bio je izuzetno brutalan, doduše, sličan državnom teroru i drugih zemalja, a osobito nekih susjednih, kao, na primjer, Bugarske ili Kraljevine Italije.⁶¹

O ubojstvima i progonima komunista i pristaša Komunističke partije nakon proglašenja diktature u literaturi ima dosta podataka, pa ćemo se ovdje zadržati samo na iznošenju onih koji pokazuju oštrinu obračuna kraljeve diktature i označavaju atmosferu u kojoj su se događali progoni i likvidiranje opozicije uopće.⁶²

Obračuni s komunistima i pristašama Komunističke partije, koja ni uoči proglašenja diktature nije imala brojnije članstvo, osobito su česti od početka 1929. pa do kraja 1931. godine; na kraju 1931. stranka i druge komunističke organizacije su – desetkovane. Policijske i sudske istrage, sudski procesi – faze žestoka sraza režima s komunistima koje nerijetko završavaju ubojstvima – tih su godina svakodnevna pojava kako u Hrvatskoj tako i u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji (kako se država počela nazivati potkraj 1929. godine). Izuzetno često obračuni te vrste događaju se u policijskom zatvoru i na ulicama Zagreba, gdje se u to vrijeme nalaze čelni ljudi Komunističke partije, odnosno Saveza komunističke omladine. Policija s komunistima obračunava mučenjima i ubojstvima; ubojstva nerijetko prikazuje kao samoubojstva. Za ubojstva učinitelji ne odgovaraju niti kada pišu izvješća o izvršenome.⁶³ Uhićenja komunista i pristaša Komunističke partije u Zagrebu su rutinska stvar već od početka siječnja 1929., a pojačavaju se od dolaska dr. Janka Bedekovića na čelo zagrebačkog redarstva početkom travnja 1929. godine.⁶⁴ Među prvima su ubijeni, nakon mu-

⁶¹ Stjecajem povijesnih okolnosti baš u vremenu karadorđevićevske šestojanuarske diktature novom valu fašističkog terora bili su izrgnuti stanovnici Istre, Hrvati i Slovenci; Istra se, kao što je poznato, tijekom međuraća nalazila pod vlašću Kraljevine Italije i među prvima u svijetu doživjela fašistički teror. U ovom razdoblju fašisti obračunavaju s Istranima nizom ubojstava, bilo sudskim putem – kakvo je bilo kažnjavanje Vladimira Gortana, bilo ubojstvima bez suđenja – kakve su bile poznate bazovičke žrtve. Usp. npr. Elio Apih, *Italia Fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918–1943)*, Bari, 1966.; vidi i B. Janjatović, *Odjeci suđenja i presude Vladimiru Gortanu u jugoslavenskoj javnosti*, Pazinski memorijal, 3/1972., 117–129, gdje je spomenuta i druga literatura; Hrvoje Matković, *Talijanski fašizam i šestojanuarska diktatura*, na l. mj. 9/1979., 259–266, itd.

⁶² Usp. B. Janjatović, *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu 1929–1934*, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1983., 1–31, gdje je navedena i druga literatura.

⁶³ Isto.

⁶⁴ U zbirci *Personalia* koja se čuva u HDA nema njegovih osobnih podataka, ali se po izvješćima koja je potpisivao može zaključiti da je za šefa zagrebačke policije ponovno postavljen početkom travnja 1929.; tu dužnost obavljao je i tijekom 1925. i 1926. godine (HDA, Primorsko-krajiška oblast, 1927. godine, dok. br. 401).

čenja u zagrebačkoj policiji, kada su dovedeni od zagrebačkih redarstvenika tobože htjeli prijeći austrijsku granicu, Đuro Đaković, sekretar Centralnoga komiteta (CK) Komunističke partije Jugoslavije, i Nikola Hećimović, sekretar Crvene pomoći.⁶⁵ Policija ne traži puno izgovora za svoja djela, ali ipak otvoreno ne priznaje kako je do ubojstva došlo. Slično se ponaša i u likvidaciji čelnika Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ): u Samoboru su 27. srpnja 1929. godine, kada su navodno prigodom uhićenja pružili otpor puno brojnijim policijskim snagama koje su ih u rano jutro iznenada okružile, ubijeni Mijo Oreški, sekretar CK SKOJ-a, te njegov brat Slavko, dok se Janko pl. Mišić, član Biroa iste organizacije sam ubio posljednjim metkom. Sljedeće ubojstvo izvršeno nakon okrutna mučenja u zagrebačkoj policiji 31. srpnja 1929. godine zagrebačko redarstvo prikazuje kao – samoubojstvo. Likvidiran je još jedan sekretar CK SKOJ-a: Pajo Marganović. Nakon mučenja policija u Osijeku ubija 29. kolovoza uhićena komunista Josipa Hauka, jednoga iz veće grupe uhićenih u to vrijeme u cijeloj Hrvatskoj.⁶⁶

I sljedeće godine isto. Prigodom uhićenja 14. kolovoza 1930. godine u Zagrebu je ubijen Josip Kolumbo, a teško je ranjen Pero Popović-Aga, obojica sekretari CK SKOJ-a. Po izvješću zagrebačke policije, Popović se još istog dana sam ubio; i smrt Josipa Kolumba policija je prikazala kao samoubojstvo. Isto je učinila i prigodom ubojstva Riste Samardžića, također istaknutog pripadnika Komunističke partije; on je ubijen 14. listopada 1930. godine u prostorijama zagrebačke policije.

Tijekom 1931. godine ponovno isti obrazac: zagrebačko redarstvo prikazuje kao samoubojstvo usmrćivanje Jovana Kolarskog, koji je ubijen 12. siječnja 1931. godine; policajci su ga bacili kroz prozor. Prigodom uhićenja 15. listopada 1931. godine ubijeni su u Zagrebu Josip Debeljak, sekretar CK SKOJ-a, i Josip Adamić, sekretar iste organizacije za grad Zagreb. Ubijen je i Ivan Šarić.⁶⁷ Potkraj te godine zagrebačka je policija ubila i Božu Vidasa-Vuka, člana CK Komunističke partije, a njegovu smrt nije ni objavila.⁶⁸

Usporedo s fizičkom likvidacijom čelnih ljudi Komunističke partije teku progoni i uhićenja njezinih članova ili pristaša. Tijekom 1929. godine spomenutom dr. J. Bedekoviću uspjelo je otkriti i uhititi više od stotinu komunista ili čak samo simpatizera komunističke politike diljem Hrvatske. Pred Sud za zaštitu države u Beogradu, ali i pred Sudbeni stol u Zagrebu i u drugim mjestima Hrvatske, izvedeni su te godine deseci optuženika -ponajviše okrivljenih za stvaranje komunističkih organizacija i širenje propagande. Oni su u pravilu u zatvorima teško mučeni. Izvedeni su pred sud s dokazima i bez njih. Bile su im odmjerene

⁶⁵ Usp. Đuro Đaković, *Život i djelo*. Grada za monografiju, Slavonski Brod, 1979., priredila Ubavka Vujošević; o ubojstvu komunista, među ostalim, izvjestili su jednim apelom svjetsku javnost 25. siječnja 1930. A. Košutić i J. Krnjević iz Ženeve (R. Horvat, Hrvatska, dj., 467).

⁶⁶ Vidi bilj. 62; Diktatu in Jugoslawien, Berlin, 1930.

⁶⁷ Vidi bilj. 62.

⁶⁸ Mihael Sobolevski, Božo Vidas-Vuk (prilozi za biografiju), Rijeka, bez god. izd.

kazne od nekoliko mjeseci do desetak i više godina robije.⁶⁹ Slično se događa i sljedećih godina – sve do kraja 1934. godine.⁷⁰

Ubojstvo dr. Milana Šufflayja

U jeku obračuna s hrvatskom oporbom, u nizu političkih ubojstava zagrebačka je policija organizirala još jedno: dne 18. veljače 1931. godine u središtu Zagreba, oko 20 sati navečer, napadnut je prof.dr. Milan Šufflay, albanolog i balkanolog svjetskoga glasa, stručnjak za srednjovjekovnu hrvatsku povijest, književnik, publicist i političar.⁷¹ Od posljedica žestoka udarač štapom u glavu umro je kasno navečer sljedećeg dana u bolnici Milosrdnih sestara, ne došavši k svijesti. Pokopan je 22. veljače 1931. na središnjemu zagrebačkom groblju Mirogoju u istu grobnicu gdje je pokopan Stjepan Radić.⁷² Sprovodu su, uz policiju, bili nazočni brojni građani i oni istaknuti političari, iz grupe nadziranih prvaka oporbe, koji nisu bili u zatvoru, internaciji ili u inozemstvu.⁷³

Njegovo ubojstvo, pa i sprovod, pobudili su veliko zanimanje javnosti; zainteresirala se i svjetska javnost.⁷⁴ Zanimanje je ostalo živo čak i niz godina kasnije zato što je bilo očito da se prikrivaju pravi motivi i politička pozadina toga zločina. Nisu u potpunosti otkriveni ni nakon tri godine istrage niti tijekom sudskog procesa učinitelju zločina i njegovim pomagačima.

Kako je tekao taj proces otkrivanja i prikrivanja učinitelja toga ubojstva danas možemo rekonstruirati na temelju sačuvane arhivske građe.⁷⁵ Kao što je spomenuto, zagrebačka je policija, među ostalim građanskim hrvatskim oporbenim prvacima, danonoćno pratila i dr. Milana Šufflayja, iako se on tada nije politički isticao. Družio se, doduše, gotovo sa svima od spomenutih nadziranih prvaka hrvatske političke oporbe. Bio je osobni prijatelj dr. V. Mačeka, kao njegov školski drug. Povremeno se sastajao i s drugima, osobito s obitelji Radić. Vjerojatno je bio praćen zbog sumnji i ocjena Ministarstva unutrašnjih dela iz Beograda da je važan čimbenik u pravaškoj propagandi. Te su sumnje zasigurno bilo utemeljene na njegovim vezama s Hrvatskim komitetom i kaznom koju je dobio 1921. godine.⁷⁶ Sumnje protiv njega obnovljene su nakon ubojstva Tonija

⁶⁹ Vidi: Komunistički pokret, n. dj., na više mjesta.

⁷⁰ Usp. B. Janjatović-Petar Strčić, *Optužnica i presuda članovima i simpatizerima KPJ iz Hrvatskog primorja 1934.*, Rijeka, 1984., gdje je navedena i druga literatura.

⁷¹ Usp. B. Janjatović-P. Strčić, *O ubojstvu dr. Milana Šufflayja*, *Historijski zbornik*, XVI(1)/1993., 89–107, gdje je navedena i ostala literatura.

⁷² Obitelj pok. Šufflayja uspjela je osigurati grobnicu za 10.000 dinara.

⁷³ Šufflayjevu sprovodu nisu bili nazočni I. Pernar, jer se upravo nalazio u zatvoru, i V. Wilder, jer je bio u internaciji, pa su umjesto njih došle njihove žene.

⁷⁴ V. Maček u svojim sjećanjima ističe da je zanimanje javnosti za ubojstvo dr. Šufflayja potaknuo A. Košutić (V. Maček, *Memoari*, 93). O tom ubojstvu pisao je i S. Pribičević, *Diktatura*, str. 113; spomenuo ga je i I. Meštrović, *Uspomene*, n. dj., 193.

⁷⁵ Građa se čuva u HDA, SB, Pov II; vidi i bilj. 71.

⁷⁶ Vidi bilj. 9.

Schlegela, osobe kraljeva povjerenja, koje su u Zagrebu u ožujku 1929. godine izveli mladi pripadnici Hrvatske stranke prava – o čemu će još biti riječi.

Zagrebačko je redarstvo nedvojbeno utvrdilo da Šufflay živi mirnim građanskim životom, ali je procijenilo da zasigurno ima značajan utjecaj na druge političare koji ga cijene zbog njegova velika obrazovanja. Utvrdilo je da se Šufflay kreće gotovo uvijek istim ulicama i u isto vrijeme, pa se njegovo kretanje moglo predvidjeti – što je vjerojatno bilo značajno za trenutak napada na nj. Policijske i režimske sumnje pridonijele su bez sumnje tome da dugo nije mogao dobiti putovnicu⁷⁷ za odlazak u Albaniju, kamo je želio otići pozvan od albanske vlade da napiše povijest Albanaca. Ipak potkraj 1930. godine dobio je željenu ispravu i odmah početkom siječnja 1931. godine otišao je u Tiranu. Na putu je ostao oko mjesec dana (posjetio je i Dubrovnik) zajedno sa svoje dvije rođakinje. Možda je i na tom putu bio policijski praćen – o čemu nema arhivskih potvrda – ali su tu sumnju u tijeku istrage nakon njegova ubojstva izrazile njegove rođakinje. Sedam dana nakon povratka u Zagreb – ubijen je.⁷⁸

I Šufflay je, kao i drugi spomenuti nadzirani političari, znao za sustavnu policijsku pratnju, pa je primijetio, kada se vratio iz Tirane, da više nije uspostavljena.⁷⁹ Već je ta činjenica otvorila pitanje koje će se nametnuti tijekom istraga o njegovu ubojstvu: je li policija unaprijed stvarala alibi za svoje pomagače i plaćenike. Odgovor je potvrđan i postat će nedvojben tek nakon devet godina kada je sudski utvrđeno da je ubojstvo dr. Šufflaya učinio jedan od plaćenika i doušnika zagrebačkog redarstva kojemu je to umorstvo postalo ulaznicom za posao agenta u političkom odjelu.⁸⁰

Danas, posredstvom sačuvane arhivske građe o policijskim istragama, možemo zaključiti isto. Još iste večeri kada je izvršen napad na dr. Šufflaya pokrenuta je policijska istraga o kojoj je šef zagrebačkog redarstva dr. Janko Bedeković⁸¹ izvješćivao više upravne organe i tužiteljstvo. Postupak je zasigurno trebao i u javnosti stvoriti dojam da policija temeljito istražuje ubojstvo uglednog znanstvenika. Istraga je pod vodstvom dr. Bedekovića usmjerena na Šufflayjeve poznanike, iako je bilo očito da to oni nisu mogli učiniti – imali su čvrsti alibi. Ali, policajci su još istu večer pretražili Šufflayev stan – pod izgovorom da traže eventualne dokaze o ubojstvu – što je svakako bilo neobično. Ta prva istraga završena je odmah, nekoliko dana nakon Šufflayjeva ubojstva, bez ikakva rezultata, barem što se tiče učinitelja ubojstva; u njezinu tijeku saslušano je, međutim,

⁷⁷ Putovnice nisu mogli dobiti prvaci oporbe po naredbi iz Beograda odmah na početku diktature; Šufflayjeva molba za izdavanje putovnice sačuvana je u AISP, grupa VI, inv. br. 263, a datirana je sa 23. rujna 1929. godine. U popratnom dopisu upućenom MUD-u u Beograd Odjeljenje javne bezbednosti Savske banovine je istaknulo da je on istaknuti separatist koji je godinama surađivao s frankovcima, a sada se priklonio HSS-u.

⁷⁸ Tu sam činjenicu rekonstruirala na osnovi podataka iz posebna nadzora nad Šufflayjem.

⁷⁹ To je tek na suđenju ubojicama M. Šufflayja istaknuo jedan od njegovih poznanika.

⁸⁰ HDA, Spisi Državnog nadodvjetništva KK 5095/39–19, optužnica i presuda Okružnog suda u Zagrebu od 15. 4. 1940. i 21. 6. 1940.

⁸¹ Vidi bilj. 64.

nekoliko svjedoka koji su pomagali ranjenom Šufflayju, a njihovo će svjedočenje tek u trećoj istrazi pridonijeti otkrivanju učinitelja.⁸²

Druga istraga o Šufflayjevu ubojstvu počela je u kolovozu 1931. godine u povodu prijave o jednom razgovoru o Šufflayjevu ubojstvu. Na prvi pogled bila je svestrana i temeljita. Ispitivani su ponovno svjedoci iz prve istrage, ali i znatno širi krug ljudi, sada izvan Šufflayjeva kruga poznanika. Došlo se čak i do imena, tek devet godina kasnije sudski utvrđena učinitelja ubojstva i njegova pomagača; oni su sada istupali kao svjedoci o mogućoj krivnji jednog osumnjičenika. Zanimljivo je dodati da je u tijeku istrage samo stvarni učinitelj okrivljavao tog osumnjičenika. I ova je istraga prekinuta bez rezultata. Policija je službeno utvrdila da nema dovoljno dokaza za tužbu, a s tim se složilo i Državno nadodvjetništvo. Bilo je to u lipnju 1932. godine.⁸³

Treći je put istraga o Šufflayjevu ubojstvu otvorena tek potkraj 1939. godine, ali sada u znatno izmijenjenim političkim okolnostima. Na temelju sporazuma Cvetković-Maček ustrojena je Banovina Hrvatska⁸⁴, pa je bilo moguće, dođuše, i tada još samo do neke mjere, istražiti i slučajeve žrtava kraljeve diktature, uglednih Hrvata, a među njima i dr. Šufflayja. No ni ovaj put nisu otkriveni politički motivi i pozadina ubojstva, iako je dokazano da su zločin učinili doušnici i plaćenici zagrebačke policije i da je ubojstvo bilo unaprijed isplanirano, organizirano. Tijekom istrage koja je počela potkraj rujna 1939. godine i tijekom suđenja pred Okružnim sudom u Zagrebu od 10. do 13. lipnja 1940. godine glavna je pozornost usmjerena na otkrivanje učinitelja i pomagača toga kriminalnog djela. Ispitani su brojni svjedoci i oni iz prijašnjih istraga i novi, među njima i neki policajci koji su sudjelovali u prijašnjim istragama i čak su pratili Šufflayja u vrijeme posebnog nadzora nad njim. Ali o tom praćenju nije se uopće raspravljalo; nije se ulazilo u povezivanje Šufflayjeva ubojstva s političkim obračunima u vrijeme kraljeve diktature. Sud se zadovoljio osudom učinitelja ubojstva Branka Zwergera, policijskog doušnika i plaćenika, a zatim agenta u političkom odjelu zagrebačkog redarstva poznatog po mučenjima uhićenika,⁸⁵ koji u vrijeme istrage i suđenja nije više bio policajac, »na kaznu vječite robije« i »trajan gubitak časnih prava«. Osuđen je i Zwergеров pomagač Ljubomir Belošević, također bivši policijski agent, ali, na pet godina robije i na istodobni gubitak časnih prava. U reviziji toga sudskog procesa, pokrenutoj na zahtjev državnog tužitelja, Stol sedmorice je u studenom 1940. godine potvrdio kaznu za Zwergera, a Beloševića je oslobodio.⁸⁶

⁸² Bili su to Vitomir Maslo i Dušan Teodorović.

⁸³ HDA, DN Kns 41/1932, istraga protiv J. Godlera.

⁸⁴ Usp. Lj. Boban, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd, 1965., i isti, Maček i, n. dj., na više mjesta.

⁸⁵ Postao je poznat po okrutnim obračunima s komunistima; protiv njega i njegova pomagača u Šufflayjevu ubojstvu Lj. Beloševića bila je u travnju 1936. godine podignuta prijava zbog umorstva Humberta Vidakovića, ali su bili oslobođeni svake istrage zato što je na prijedlog Ministarstva pravde donesen ukaz 1. prosinca 1938. o obustavljanju takvih postupaka protiv policijskih službenika. Ipak su nakon toga bili otpušteni iz zagrebačke policije; vidi bilj. 80.

⁸⁶ Isto.

Nasilna smrt dr. Milana Šufflayja, bez obzira na činjenicu što ni nakon tri istrage i sudenja njegovom ubojici nisu bila razjašnjena pitanja političkih motiva i ukupne pozadine toga zločina, bila je nesumnjivo organizirano političko ubojstvo, koje su organi vlasti nastojali prikriti utvrđivanjem samo njegova kriminalnog dijela, slično kako se to činilo i za P. Račića, ubojicu hrvatskih narodnih zastupnika 1928. godine. Ipak, zahvaljujući promijenjenoj političkoj situaciji nakon stvaranja Banovine Hrvatske, ubojica dr. M. Šufflayja je primjereno kažnjen.

Smrtne kazne i progoni pravaša

Terorom šestojanuarske diktature bili su, kako je već spomenuto, zahvaćeni i čelnici te članovi i pristaše Hrvatske stranke prava koji su nastavili djelovati usprkos zabrani rada izrečenoj nakon proglašenja diktature.⁸⁷ Oni su oštro kažnjavani zbog svoje propagande, ali i zbog niza oružanih manjih i većih akcija koje su poduzimali protiv organa vlasti ili osoba režimskog povjerenja.⁸⁸

Ilustrirat ćemo to s nekoliko najizrazitijih primjera. U srpnju 1929. godine Sud za zaštitu države u Beogradu osudio je, u odsutnosti, na smrt odvjetnika dr. Antu Pavelića i novinara Gustava Perčeca, prvake Hrvatske stranke prava; oni su emigrirali iz Kraljevine SHS uoči, odnosno odmah nakon proglašenja diktature. Bili su optuženi, a zatim i osuđeni s obrazloženjem da su se povezali s organizacijom nacionalnoga makedonskoga komiteta u Bugarskoj, da su planirali odvajanje Hrvatske iz postojeće države i da su s tim u vezi razvili široku propagandnu akciju. Isti je sud potkraj rujna 1929. godine donio odluku o pljenidbi njihove pokretne i nepokretne imovine.⁸⁹

Te oštre kazne, bez obzira na to što su bile izrečene u odsutnosti Pavelića i Perčeca, vjerojatno su bile svojevrsan odgovor režima na ubojstvo Tonija Schlegela, direktora »Jugoštampe« i glavnog urednika zagrebačkog lista »Novosti«, osobe kraljeva povjerenja.⁹⁰ Ne mogavši odmah identificirati napadače na Schlegela, zagrebačko je redarstvo razvilo široku i temeljitu istragu među komunistima, pristašama i članovima Hrvatske seljačke stranke i pripadnicima Hrvatske stranke prava. Nakon dugotrajne istrage, popraćene fizičkim i psihičkim maltretiranjem, okrutnim batinanjem, utvrđeni su učinitelji tog ubojstva. Bili su to mladi pripadnici Hrvatske stranke prava; oni su Schlegela ubili pred kućom u kojoj je stanovao u ožujku 1929. godine, ali su u zatvor odvedeni tek u jesen kada su samo neki od njih identificirani, a neki su u međuvremenu uspjeli emigrirati. Istraga je trajala više od godinu dana; državni tužitelj je pred Sudbenim stolom u Zagrebu optužio dvadesetak uhićenika i to ne samo pomagače⁹¹ u ubojstvu T. Schlegela nego i čitav niz drugih osoba koje je okrivio za

⁸⁷ Vidi tekst uz bilj. 45.

⁸⁸ R. Horvat, Hrvatska, n. dj., na više mjesta.

⁸⁹ Usp. Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i NDH, Zagreb, 1977., 20.

⁹⁰ H. Matković, S. Pribičević, n. dj., 108 i dalje.

⁹¹ Bili su to kasnije na smrt osuđeni Marko Hranilović i Matija Soldin, dok su Mijo Babić i Zvonimir Pospisil, koji su bili glavni organizatori Schlegelova ubojstva, emigrirali. Oni su kasnije osuđeni na smrt »in contumaciam«.

posjedovanje oružja, pripremanje oružanih akcija protiv poretka, likvidiranje policijskih agenata. Sudeње je održano tijekom svibnja i lipnja 1931. godine, a presuda je izrečena 30. lipnja. Kazne su bile drastične: na dvadeset godina robije i na kaznu smrti vješanjem osuđeni su Matija Soldin i Marko Hranilović, a još šesnaest optuženika osuđeno je na razne vremenske kazne od nekoliko mjeseci do dvadeset godina robije i plaćanje sudskih troškova.⁹²

U vezi s tim sudskim procesom bio je uhićen i jedan od prvaka Hrvatske stranke prava koji se još nalazio u državi. Bio je to dr. Mile Budak, poznati zagrebački odvjetnik i književnik. Budak je proveo u policijskom zatvoru tri mjeseca, a zatim još četiri mjeseca u zatvoru Sudbenog stola. Pušten je potkraj svibnja ili početkom lipnja 1930. godine i nije podvrgnut sudskom procesu.

Na njega je 7. lipnja 1932. godine pokušao atentat, i to pred zgradom u Ilici br. 10, gdje je stanovao. Atentat je, sudeći po indicijama iznesenim u javnosti posredstvom »Protesta i apela hrvatskih književnika, umjetnika, kulturnih i drugih javnih radnika«,⁹³ kao i interpelaciji narodnih zastupnika izabranih na vladinoj listi u izborima za državnu skupštinu početkom studenoga 1931. godine upućenoj ministru unutrašnjih poslova, bio organiziran. Budaka su pokušali ubiti udarcima štapa po glavi pouzdanici zagrebačkog redarstva, slično kao što je napadnut i dr. Šufflay. Trojica atentatora su, međutim, bili odmah uhićeni jer su usred dana napali dr. Budaka pa su prolaznici uspjeli uhvatiti jednoga od njih, a on je zatim odao ostale. Atentatori su u jesen 1932. godine izvedeni pred sud i kažnjeni samo zbog nanošenja teške tjelesne ozljede na po tri godine zatvora. U tijeku istrage i suđenja sasvim su bili prikriveni politički motivi njihova djela.⁹⁴

Nekoliko dana nakon izricanja presude M. Soldinu i M. Hraniloviću počela je pred Sudom za zaštitu države nova parnica protiv dvanaestorice pripadnika Hrvatske stranke prava zbog ubojstva načelnika općine Nova Gradiška, priprema ilegalnih akcija protiv poretka te veza s emigrantima, pripadnicima iste stranke. Presudom suda seljak Ivan Rosić osuđen je na kaznu smrti vješanjem, a bivši oružnik Ivan Ljevaković je nakon odmjeraavanja istovjetne kazne pomilovan i osuđen na doživotnu robiju. Ostali optuženici su prošli s nekoliko mjeseci, odnosno s pet, deset i petnaest godina zatvora ili robije.⁹⁵

Tijekom sljedećih mjeseci i godina članovi i pristaše Hrvatske stranke prava ubijani su uglavnom ili za vrijeme policijske istrage ili u izravnu sukobu s policijom i žandarmerijom. Dogada se to diljem Hrvatske: u većim i manjim gradovima od Zagreba do Dalmacije i Slavonije. Danas nisu dostupni, a nisu ni istraženi svi podaci o takvim slučajevima pa ih ovdje navodimo samo kao tendenciju u obračunu režima, koju je on primjenjivao i u razdoblju do diktature i protiv drugih političkih protivnika.⁹⁶

⁹² R. Horvat, Hrvatska, n. dj., 486–495; HDA, SB, II Pov 2531/1930 i DN, Kns 163/1931.

⁹³ Usp. Jere Jareb, Prilog životopisu dra Mile Budaka, u: Mile Budak. Pjesnik i mučenik Hrvatske, Barcelona–München, 1990., 28. Taj se »Protest i apel« nalazi i u HDA, zbirka Ivana Domanovića.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ R. Horvat, Hrvatska, n. dj., na više mjesta.

⁹⁶ Isto.

I još jedan primjer: zbog tzv. ličkog ustanka, odnosno napada pripadnika i pristaša Hrvatske stranke prava, »ustaša«⁹⁷ na oružničku postaju u selu Brušanima u Lici početkom rujna 1932. godine, žandari su u tom dijelu Hrvatske uhitili ne samo te »ustaše« nego i brojne seljake koji su im pomagali. Tijekom tih uhićenja bilo je i mrtvih. U istrazi žandari su okrutno zlostavljali uhićenike, a na kraju su samo dvanaestorica izvedena pred Sud za zaštitu države u Beogradu. Presuda tog suda izrečena je 10. srpnja 1933. godine; optuženicima su odmjerene drastične kazne. Juraj Rukavina je osuđen na smrt, ali je kralj svojim pomilovanjem izrečenim zbog velike fizičke slabosti Rukavinine nastale tijekom zlostavljanja tu kaznu promijenio u kaznu »vječite robije«. Ostali optuženici su kažnjeni s nekoliko mjeseci do dvadeset godina, pa čak i na kaznu »vječite robije«.⁹⁸

Politička likvidacija i ubojstvo Josipa Predavca

Postupak režima diktature protiv Josipa Predavca, dugogodišnjeg potpredsjednika Hrvatske seljačke stranke, sjedinio je sve načine obračuna s hrvatskom oporbom: i kaznu zatvora i ubojstvo. Vjerojatno se to dogodilo zbog režimske procjene da je on puno radikalniji, pa i nepokorniji, opozicionar od predsjednika HSS-a dr. Vladka Mačeka.⁹⁹

U sklopu intenzivne pristotre zgrade Seljačkog doma u Zagrebu policija je zapazila i čest boravak Josipa Predavca, te njegove sastanke s drugim čelnicima HSS-a te oporbe.¹⁰⁰ Pratili su ga i u Dugom Selu, gdje je živio. I on im u prvim danima diktature kao ni ostali čelnici HSS-a nije davao mnogo mogućnosti za okrivljavanje i optuživanje, ali su zato policajci stvorili priliku za obračun s njim. Tijekom 1929. godine pronađeni su sasvim nepolitički razlozi za njegovu političku diskreditaciju i likvidaciju. Uhićen je 10. prosinca 1929. godine i smješten u istražni zatvor Sudbenog stola u Zagrebu pod sumnjom da je pronevjerio novac Hrvatske zadružne seljačke banke i time skrivio njezin slom. U zatvoru je bio sve dok državni tužitelj nije pred istim sudom podignuo protiv njega optužnicu, i to 7. travnja 1930., a zbog »težine« optužaba i dalje mu je određen pritvor. Državni ga je tužitelj optužio da je kao član ravnateljstva i predsjednik osiguravajuće zadruge »Providnost«, koja je bila u sklopu Hrvatske seljačke zadružne banke, naredio izradu lažnih završnih računa za razdoblje od 1923. do 1927. godine (i to za svaku godinu posebno) pa da je zbog toga Hrvatska seljačka banka prvih mjeseci 1929. godine, baš u vrijeme početka diktature i početka svjetske ekonomske krize, koja je, doduše Kraljevina Jugoslaviju zahvatila tek u 1930. godini i postigla vrhunac tijekom 1931., a trajala je i sljedećih godina. Šestojanuarski je režim, naime, procijenio da Hrvatska zadružna se-

⁹⁷ Načela ustaškog pokreta A. Pavelić je obznanio početkom lipnja 1933. godine. Usp. R. Horvat, Hrvatska, n. dj., 521 i dalje; F. Jelić-Butić, Ustaše i, n. dj.

⁹⁸ R. Horvat, Hrvatska, n. dj., 531 i dalje.

⁹⁹ HDA, SB UO 1393/1929, Izvještaj uprave policije u Zagrebu br. 23467 od 30.12.1929.

¹⁰⁰ On se spominje u brojnim izvješćima od svibnja 1929. godine na dalje. Vidi tekst uz bilj. 47.

ljačka banka financira Hrvatsku seljačku stranku, pa je režim naredio Jugoslavenskoj narodnoj banci da joj uskrati kredite i tako je Hrvatska zadružna seljačka banka legalno, još prije početka ekonomske krize, uništena.¹⁰¹ Iz cijeloga sudskog materijala i danas je vidljivo da su optužnice protiv Predavca iskonstruirane, da se nisu mogle nesumnjivo dokazati na sudu. Sudbeni stol ga je ipak osudio 7. lipnja 1930. godine na dvije i pol godine strogoga zatvora i 5.000 dinara novčane kazne. Branili su ga vrsni odvjetnici – ali je volja režima provedena.¹⁰² Međutim, da se radilo o tipičnu političkom suđenju prikrivenom navodnom pronevjerom u punoj je mjeri pokazao dr. Mijo Radošević, odvjetnik,¹⁰³ svojim pogovorom u knjizi s naslovom »Prevara i politika«. Osuda Josipa Predavca,¹⁰⁴ gdje je ne samo političkim rječnikom nego i političkim argumentima htio dokazati opravdanost presude. Presudu je potvrdio i Stol sedmorice kao kasacioni sud 26. srpnja 1930. godine.¹⁰⁵

Predavec je odveden u kaznionicu u Lepoglavi – na izdržavanje kazne. Ali, ni ondje nije imao mira. Ponovno je, i to dva puta, izveden pred sud. Prvi put je optužen pred Sudbenim stolom u Zagrebu, na osnovi optužnice od 8. rujna 1930. godine, da je pred svjedocima u Dugom Selu u veljači 1929. godine rekao kako kralj nije smio raspustiti Narodnu skupštinu. Taj ga je sud osudio 11. travnja 1931. godine na još dva mjeseca zatvora.¹⁰⁶ Ponovno je optužen i suđen, ali sada pred sudom u Bjelovaru, zajedno sa svojim braniteljem dr. Mirkom Košutićem, zbog navodne uvrede zagrebačkog suda kada je tražio reviziju svog slučaja i sudskog procesa iz 1930. godine. Predavec i Košutić su ukazivali da su optužbe i presuda neutemeljene, a sud je to ocijenio uvredom. Osuđen je u veljači 1932. godine na 14 dana zatvora i na novčanu kaznu.¹⁰⁷

J. Predavec, međutim, ni nakon izdržane kazne, uostalom kao i gotovo svi prvaci hrvatske oporbe, nije mirovao.¹⁰⁸ Zato je za njega određena nova, drastična kazna, doduše, bez suda i dokaza. Ubijen je pred svojom kućom u Dugom Selu 15. srpnja 1933. godine. Metkom iz puške ubio ga je tamošnji seljak Tomo Koščec, po verziji organa vlasti, iz osvete zbog propasti Hrvatske zadružne seljačke banke koja je Koščecu donijela velike materijalne nedaće.¹⁰⁹ Danas nisu

¹⁰¹ O tome piše V. Maček u svojim Memoarima, n. dj., 92.

¹⁰² Predavca je branilo sedam odvjetnika, a među njima i dr. Mirko Košutić, dr. Radivoj Walter, dr. Toma Jančiković i dr. Mile Budak.

¹⁰³ Dr. Mijo Radošević bio je poznat kao jedan od osnivača Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), ali je ubrzo napustio tu stranku i prišao socijaldemokratima, pa zatim Radikalnoj stranci; tada je bio stečajni upravitelj Hrvatske zadružne seljačke banke.

¹⁰⁴ Zagreb, bez god. izdanja. Tu je tiskana presuda Sudbenog stola u Zagrebu br. I 7093/1929. od 7. lipnja 1930., osuda Stola sedmorice od 26. srpnja 1930. i Radoševićev komentar u obliku Pogovora.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ HDA, DN, Kns 3/1930.

¹⁰⁷ HDA, DN, Kns 748/1930.

¹⁰⁸ Vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevu pokretu (u povodu 60-godišnjice smrti), *Historijski zbornik*, XLVI./1993., 145–163.

¹⁰⁹ AJSP, grupa XXI, inv. br.

dostupni, a možda nisu ni sačuvani, istražni materijali o tom ubojstvu, kao ni građa o sudskom procesu protiv T. Koščeca. Ipak postoje indicije, osim pisanja tadašnjeg ilegalnog tiska,¹¹⁰ da se radilo o organiziranom ubojstvu toga prvaka hrvatske oporbe. Navodim dvije: jednu je u razgovoru s Ivicom Abramovićem, osuđenim zbog tzv. ličkog ustanka, na robiji u Lepoglavi, iznio sam T. Koščec rekavši da mu je za ubojstva Predavca obećan novac i blaga kazna. Druga indicija je podatak da je žena J. Predavca od najviših organa vlasti tijekom nekoliko sljedećih godina dobivala visoku novčanu pomoć.¹¹¹

Zaključak

Sustav represije vladajućega karadorđevićevskog poretka protiv svakog oblika i načina opozicije, a osobito hrvatske oporbe, izgrađivan brižljivo od samog početka Kraljevstva (Kraljevine) SHS u razdoblju između 1928. i 1934. godine prešao je u novu fazu: ubojstva političkih prvaka oporbe. I nadalje je bio praćen progonima, uhićenjima, zatvorima bez istrage i suđenja, suđenjima na duže i kraće vremenske kazne zatvora i robije, na kazne smrti istaknutih i manje poznatih pripadnika i pristaša političkih stranaka i grupacija. Organizirana politička ubojstva, pripremljena i izvedena ponajviše tako da se prikriju pravi motivi i politička pozadina takvih kriminalnih djela, počela su ubojstvima legitimnih predstavnika hrvatskog naroda u državnoj skupštini i vodstva Hrvatske seljačke stranke u lipnju 1928. godine. Nastavljena su i u vrijeme osobne diktature kralja Aleksandra Karadorđevića: nisu bili pošteđeni vodstva i pripadnici pa ni pristaše nijedne stranke koja je oporbno djelovala u odnosu na režim, bilo da se radilo o iznošenju političkih zahtjeva, bilo da se radilo o pokretanju akcija protiv režima i njegovih organa vlasti. Od 1928. do 1934. godine vladajući je režim svim sredstvima, pa i političkim ubojstvima, pokušao onemogućiti hrvatsku oporbu.

ZUSAMMENFASSUNG

KROATIEN 1928–1934: DER ZEITRAUM DER ORGANISIERTEN POLITISCHEN MORDE

Das System der Unterdrückung der herrschenden Ordnung der Karadjordjević gegenüber jeglicher Form von Opposition, insbesondere aber gegen die kroatische Opposition war sorgfältig schon in den Anfängen des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) geplant und ausgebaut worden, und im Zeitraum von 1928 bis 1934 ging es in eine andere Form über: es kam zu organisierten politischen Morden von Führern der politi-

¹¹⁰ Proleter, kolovoz 1933., str. 4, Ubijstvo Josipa Predavca; zanimljivo je dodati da englesko diplomatsko predstavništvo u Beogradu u svom izvješću za 1933. godinu ne donosi ništa o tom ubojstvu; međutim, u godišnjem izvješću za 1930. godinu kaže se da su i protiv J. Predavca primijenjene »represivne mjere«. Ž. Avramovski, Britanci, n. dj., 670.

¹¹¹ AISP, grupa XXI, inv. br. 4215.

schen Opposition. Das politische Leben war auch zu jener Zeit von Verfolgung, Verhaftungen, Gefängnissen ohne Untersuchungen und Gerichte, von Urteilen und Verurteilungen zu längeren oder kürzeren Kerker- und Gefängnisstrafen, von Todesurteilen für hervorragende und auch weniger bekannte Angehörige oder Anhänger von politischen Parteien und Gruppen gekennzeichnet; die Ermordungen von führenden Persönlichkeiten der Opposition waren kennzeichnend für die Härte der Repression. Organisierte politische Morde, die meist so vorbereitet und ausgeführt worden waren, daß das wahre Motiv und der politische Hintergrund dieser Verbrechen verdeckt wurden, begannen mit den Ermordungen der legitimen Vertreter des kroatischen Volkes im Parlament – der Führung der Kroatischen Bauernpartei am 20 Juni 1928. Dies wurde auch während der persönlichen Diktatur von König Alexander Karadjordjević fortgesetzt: niemand blieb von dieser Unterdrückung und Verfolgung verschont, weder die Führung, noch die dem Regime gegenüber in Opposition stand, ob es sich nun um die Äußerung politischer Forderungen handelte, oder um Aktionen gegen das Regime und seine Machtorgane. Zwischen 1928 und 1934 versuchte das herrschende Regime, mit allen Mitteln, auch mit Mord, die kroatische Opposition auszuschalten.

S U M M A R Y

CROATIA FROM 1928 TO 1934: THE PERIOD OF ORGANIZED POLITICAL MURDERS

The repressive system of the ruling Karadorđevićian order against any form of opposition, especially Croatian resistance, carefully built up from the very beginning of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes in the period between 1928 and 1934, entered a new phase: the period of organized murders of the leaders of political opposition. Political life was characterized by persecutions, arrests, imprisonments without investigation and trial, sentences to longer or shorter confinement terms and hard labour, death penalties of prominent and less well-known members and followers of political parties and groups; murders of the leaders of opposition indicated severity of the repression. Organized political murders, prepared and carried out in the way to mask the real motives and political background of such criminal acts, began with murders of legitimate representatives of Croatian people in the parliament and leadership of Croatian Peasant Party on June 20, 1928. The murders continued during the dictatorship of king Alexander Karadorđević: he did not spare leaders and members, not even followers, of any party that opposed to the regime either by expressing political demands or by initiating actions against regime and its authorities. From 1928 to 1934 the ruling regime tried to disable Croatian opposition by any means, including murders.